

DE JOODSE
SLAAF

Van Lody B. van de Kamp verschenen eerder bij Uitgeverij

Mozaïek:

Oorlogstranen

Weeskinderen

Alleen

LODY B. VAN DE KAMP

DE JOODSE
SLAAF

Uitgeverij Mozaïek, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

ISBN 978 90 239 9462 6
NUR 342, 285

Redactionele bewerking Jeannette Wilbrink-Donkersteeg
Ontwerp omslag Wil Immink
Layout/dtp Gerard de Groot

© 2014 Uitgeverij Mozaïek, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden

Proloog

Amsterdam, augustus 2012

Opnieuw is haar horloge stil blijven staan. Hoe laat zou het nu zijn? Toen ze van huis ging, was het net iets over elfen.

Door de poort tegenover de Mozes en Aäronkerk loopt ze het binnenplein van de grote synagoge op. In de schaduw wacht ze op Kekeli.

Op deze plek midden in de stad lijkt de tijd te hebben stilgestaan. Het kost haar geen moeite om zich enige eeuwen terug te wanen. De grote synagoge op het plein rijst als een machtige burcht op. De gouden letters tegen de hemelsblauwe achtergrond boven de hoofdingang schitteren in de zon.

Hopelijk is Kekeli niet te moe voor deze afspraak. Ze vertelde dat ze vanochtend om zes uur al moest beginnen in het ziekenhuis. Zelf heeft ze vandaag vrij genomen.

‘Dag, Afia, sta je weer te piekeren?’

De altijd opgewekte stem van Kekeli doet haar goed. Die lieverd heeft het ook niet gemakkelijk.

‘Het spijt me dat ik iets later ben. De dienst liep uit. Wat zullen we doen? Eerst een bakje koffie halen en dan naar de tentoonstelling? Of eerst maar hier kijken? We zijn er nu toch.’

Kekeli neemt als altijd het voortouw en loopt naar de kassa. ‘Twee kaartjes voor twee Surinaamse dames.’

Ze schiet in de lach bij die laatste opmerking. Echt Kekeli. Alsof de man niet ziet dat ze uit het verre westen komen.

‘Mevrouw, twee kaartjes voor de synagoge. De route staat in dit boekje. Een prettige dag!’

De Portugese synagoge – of *esnoga*^{*}, zoals hij in het boekje wordt genoemd – is immens, veel groter dan de synagoge thuis aan de Keizerstraat in Paramaribo, pal naast de moskee. Het gebouw daar, op een paar minuten afstand van waar ze woonde, is ook mooi – helemaal wit, met veel groen eromheen – maar minder imposant. Deze synagoge hier lijkt wel een burcht.

Samen met Kekeli loopt ze het bordes op. Door de zware deuren komen ze de gebedsruimte binnen. Ze schuifelen langs de rijen houten banken naar voren. Op de vloer ligt fijn wit zand. De kaarsen in de koperen kroonluchters verspreiden een mysterieus licht in de kille ruimte.

De tijd heeft hier inderdaad stilgestaan sinds de bouw in 1675. Al bijna 350 jaar.

Gearmd steken ze het binnenplein over. Ze dalen de trap af naar de ‘schatkamer’ om de rijkdommen van de Portugese Joden te bewonderen. In prachtige vitrines schitteren de gouden en zilveren synagogesieraden uit vroegere eeuwen. Siertorens, rijk gegraveerde schalen en bokalen, wetsrolmantels van fluweel en brokaat, geborduurde gewaden. Wat een bezit! Dit is het erfgoed van de Portugees-Joodse gemeenschap in Amsterdam uit vervlogen tijden.

Het is heerlijk om op de binnenplaats nog even na te genie-

* Achter in deze roman is een woordenlijst opgenomen.

ten in de zon. Kekeli zit al na enkele minuten naast haar te knikkebollen. Voorzichtig trekt ze haar een beetje naar zich toe om haar hoofd op haar schouder te laten rusten. Arme ziel. Kekeli moet hard werken om de eindjes aan elkaar te knopen. En dat op haar leeftijd! Kekeli is twee jaar ouder dan zichzelf, dus al zevenenzestig.

Wat een mooie dingen hebben ze zojuist gezien. Wat een rijkdom! Misschien moet ze toch ook eens op zaterdag hier gaan kijken, als er dienst is in de synagoge.

Door de open poort kijkt ze uit op het Waterlooplein. Op de markt is het een drukte van belang. In die kerk daar aan de overkant was ze laatst nog bij een bijeenkomst ter herdenking van de slavernij...

Opoe zit naast me in het gras tussen de moskee en de Jodenkerk aan de Keizerstraat in Paramaribo. Ik kijk naar haar op en zie de peinzende blik in haar ogen. Traag begint ze herinneringen op te halen. Heeft ze het tegen mij? Of tegen zichzelf?

‘Wat is het lang geleden!’ mompelt ze. ‘Mijn eigen opa was toen al stokoud, zo oud als... ik nu ben.’

Ik leg mijn boeketje pasgeplukte veldbloemen op m’n schoot, ga rechtop zitten en strijk mijn rok glad. ‘Hoe oud bent u nu dan, opoe?’ Ik hoor graag verhalen over vroeger. Opoe kijkt opzij met een blik alsof ze zich nu pas realiseert dat ik er ook nog ben. Dan glimlacht ze. ‘Vierentachtig ben ik. Vier-en-tach-tig! Mijn opa kwam uit Suriname, maar zijn overgrootvader is hier niet geboren. Die kwam uit een ver land, een land waar alleen zwarte mensen woonden.’

‘Hoe heet dat land?’ wil ik weten.

‘Afrika. Het ligt aan de overkant van de zee. Je moet heel wat dagen op de boot zitten om er te komen.’

‘Bent u daar dan weleens geweest?’

‘Nee, dat niet. Ik niet. En mijn moeder ook niet.’

‘Waarom is uw opa’s opa naar Suriname gekomen? Vond hij het niet leuk in Afrika?’

Opoe legt een hand op de mijne. ‘Er waren boze mensen in Afrika, die mijn over-over-overgrootvader met een heleboel landgenoten gevangen hebben genomen om ze aan blanke mensen te verkopen. Om geld te verdienen dus. Hij werd met al die anderen in een boot vastgebonden en naar Suriname gebracht.’

Oma staart voor zich uit en slikt. Dan zegt ze schor: ‘Toen deze overgrootvader hier kwam, werd hij meegenomen naar de markt. Daar is hij verkocht.’

‘Verkócht? Een mens kun je toch niet verkopen?’

‘Echt wel, Afia. In die tijd konden mensen verkocht worden als slaaf.’

Ik kijk opoe aan. Ik weet niet wat ik hoor. Brood en melk kun je kopen. Mama koopt suiker en rijst. Maar geen mensen!

‘Wat déden ze met een slaaf?!’

‘Hij moest hard werken op de plantages, in de brandende zon, in de kou en in de regen. Samen met de andere slaven sliep hij in een hutje naast het veld.’

‘Kregen zij geld voor al dat werk?’

Oma streelt mijn arm. ‘Nee, lieverd, ze kregen geen geld. Eten hoefden ze niet te kopen, dat kregen ze wel. Maar ze moesten afschuwelijk hard werken, dag in, dag uit.’

‘Wat een nare mensen waren dat. Echt gemeen om iemand voor niets te laten werken! Ik ben blij dat ik toen niet leefde.’

Opoe trekt me tegen zich aan. ‘Niet iedereen was gemeen. Je had ook goede mensen, óók goede blanken. Ooit werd een overgrootmoeder van mij door een blanke man meegenomen naar Holland, om niet langer slavine te hoeven zijn.’

‘Sjonge! Holland! Daar is het toch heel koud?’

‘Deze verre oma is op een dag teruggekomen naar Suriname. Misschien inderdaad wel omdat het daar in Holland koud was,

ja. Weet je trouwens hoe ze heette?’

Voor het eerst sinds we hier zitten, zie ik een vrolijke blik in oma’s ogen. ‘Afa heette ze. Net als jij!’

Opoe staat op en trekt mij aan mijn arm omhoog. Ze wijst in de richting van de Jodenkerk. ‘Weet je, heel veel mensen hier in Suriname verkochten slaven, óók mensen die naar de kerk, de synagoge of de moskee gingen.’

Hier zit ze nu, de synagogeschatten op loopafstand. Voor die pronkstukken hebben haar voorouders als slaven keihard moeten werken. Hun ellende zorgde voor de rijkdommen van anderen. Dat is allemaal verleden tijd. Voorbij. De tijd hééft niet stilgestaan. Toch?

Ze schudt Kekeli wakker. ‘Zullen we gaan? Ik wil graag naar huis.’

1

Ghana, april 1737

Kwodwo staart naar de rand van het oerwoud. Hij fronst zijn wenkbrauwen. Ziet hij daar in de verte opnieuw krijgers of lijdt hij inmiddels aan waan-ideeën? Hij gunt zich niet de tijd om deze vragen te beantwoorden, maar zakt behoedzaam door zijn knieën. Hij neemt het zekere voor het onzekere en zorgt ervoor dat zijn haar niet boven de hoge graspluimen van de savanne uitsteekt. Langzaam, voetje voor voetje, schuifelt hij achteruit totdat hij naast Yawo staat. De bosrand verliest hij geen moment uit het oog.

‘Zie jij ook krijgers?’ Naast hem schudt Yawo zijn hoofd.

Kwodwo trekt zijn wenkbrauwen op. Is hij dan zo bezeten door de gebeurtenissen van de afgelopen dagen dat hij overal in de wildernis vijanden meent te zien? De contouren van het oerwoud aan de overkant vervagen achter een vloed van tranen. Bij de goden, hoe is dit mogelijk geweest? Wordt hij krankzinnig?

Hij staart Yawo aan. Die zal zich wel afvragen waarom hij de laatste dagen zo vaak huilt. Hij, de grote broer, de dappere kerel, leider van de jongens uit het dorp als zij op jacht gingen of de kudden bewaakten. Hij schaamt zich. Wat is er van hem overgebleven?

Het begon allemaal drie dagen geleden. Heel vroeg in de ochtend, nog voor de roodstaartpapegaaien hun dagelijkse geschreeuw lieten horen, werd het dorp omsingeld door vreemde krijgers in oorlogstooi. De dorpingen waren dit keer niet bedacht op een overval. Al lange tijd waren er geen wederzijdse vijandelijkheden geweest. Het ging allemaal zo snel dat de mannen zich niet konden opmaken voor de strijd. Voordat ze het wisten, waren de meeste bewoners hun hutten al uit gejaagd en samengedreven op het erf voor de hut van het dorps hoofd. Mannen, vrouwen en kinderen stonden machteloos terwijl hele drommen krijgers met hun vuurstokken, speren en ander wapentuig hen omringden. Vreemd, het leek oorlog, maar toch ook weer niet. Er heerste een bijna serene stilte. Die eerste momenten werd er niemand gedood of zelfs maar verwond. Pas toen enkele vrouwen oorlogsliederen aanhieven in de hoop dat de mannen hun krachten tegen deze laffe overval zouden tonen, drongen de krijgers uit de binnenste rij met hun speren naar voren. Een paar van de zingende vrouwen werden uit de kring gedreven. Bij de offerplaats gingen de krijgers hen te lijf met pijlen en messen. Het bloed spoot alle kanten op. De mannen uit het dorp konden niets doen dan toekijken terwijl enkele van hun vrouwen aan de goden werden opgeofferd. Hun wapens waren in de hutten achtergebleven. En zelfs als ze die bij zich hadden gehad, zou het een verloren strijd zijn geworden. De vreemdelingen droegen vuurstokken. Daar beschikte geen enkele dorpsbewoner over.

Toen het gegil van de vrouwen en daarna het gehuil van ontzette kinderen verstomde, heerste er opnieuw een doodse stilte. Een voor een werden een paar mannen uit de groep gehaald, daarna volgden enkele vrouwen. Ze kregen zware ketenen om hun enkels en zo vormde zich algaauw

een lange rij van gevangenen. Bijna onmerkbaar schoof Kwodwo achteruit, langzaam, centimeter voor centimeter, terwijl hij Yawo zwijgend met zich meetrok. Rechts van hen lag nu het smalle paadje naast de hut van het dorps-hoofd, de chieft. Kwodwo schatte dat zijn broertje en hij een pas of acht nodig zouden hebben voordat ze uit het gezicht verdwenen konden zijn. Hij dook ineen – Yawo volgde automatisch zijn voorbeeld – en gebaarde de vrouwen rondom hen vooral niet naar hen te kijken. Het volgende moment waren Yawo en hij uit de kring verdwenen.

Hijgend van spanning en angst leunde hij tegen de bamboewand van de hut van de chieft. Hij zweette en was duizelig. Toen werd hij zich bewust van gedempte stemmen aan de andere kant van de wand. Hij herkende de zware bas van de chieft en hoorde ook een jongensstem. Daarna klonk er vreemd dialect.

Er werd geboden! Wat was dit voor bizar gesprek? Terwijl er buiten mensen vermoord waren en anderen gevangen genomen werden, werd er binnen kalmpjes onderhandeld? Het ging over goud, over wapens, over buffels. Wat gebeurde hier in vredesnaam? Hij merkte dat ook Yawo ademloos stond te luisteren.

‘Als ik jullie nog veertig buffels en tweehonderd speren laat brengen, laten jullie mij dan vrijuit gaan?’ klonk de stem van de chieft.

‘Goud, we willen heel veel goud. Zodra je ons dat laat brengen, laten we je ontsnappen’, was het antwoord, en het kwam van een bekende stem.

Kwodwo kon zijn oren niet geloven.

‘En ivoor?’ vroeg de stem.

Kwodwo pijnigde zijn hersenen. De stem kwam hem bekend voor, maar hij kon hem niet thuisbrengen. Hij móest het weten, het moest! Nu meteen. Maar hij kon gewoon

niet nadenken. Zijn hoofd zat te vol.

Kon het waar zijn dat iemand die hij kende hier zijn eigen dorp zat te verkopen? Dat een vreemde clan een heel dorp ontvoerde, dat gebeurde soms. Maar wat was de rol van de chieft daarbij? En van wie was die bekende jongensstem?

Ze konden hier niet blijven staan. Nog even, en de onderhandelingen zouden worden afgerond. Dan zou het dorpshef met de anderen naar buiten komen. Hij gebarde naar Yawo. Samen slopen ze naar de achterkant van de hutten. Daar, tussen het vee dat zichtbaar onrustig was geworden van al het tumult, konden ze zien wat er op het erf gebeurde.

Enkele kinderen bleken aan de beurt te zijn om vastgebonden te worden. Zij kregen geen ijzeren band rond hun enkel, maar om hun nek. Hij begreep er helemaal niets van. Meer dan eens had hij de strijd tussen zijn eigen stam en de bewoners uit de naburige dorpen meegemaakt. Daarbij waren er pijlen afgeschoten. De mannen waren onder het aanmoedigende geroep van de vrouwen hun belagers te lijf gegaan. Zelf had hij ook meegevochten. Er waren doden en gewonden gevallen, mensen meegenomen, hutten in brand gestoken, dieren geroofd en een enkele keer was ook de oogst vernietigd. Nu gebeurde er niets van dat alles! Het leek te gaan om de dorpsbewoners..., mensenroof dus.

Plotseling schoot hem iets te binnen wat hem deed huiveren. Had zijn vader het niet eens gehad over 'slavernij'? Het was lang geleden, maar opeens herinnerde hij het zich. Met gebalde vuisten liet hij zich op zijn knieën zakken. Slavernij. Nu wist hij het weer! 'Vader', had hij gevraagd, 'wat is dat?'

Ernstig had vader hem aangekeken. 'Dorpen worden overvallen door andere stammen of door blanken. Man-

nen, vrouwen en kinderen worden opgepakt. Ze verdwijnen in het bos en keren nooit meer terug. Ze worden als arbeidskrachten gebruikt. Of opgegeten...'

Nog voor de zon boven het cassaveveld uitkwam, waren de geketende dorpsgenoten in een lange rij het dorp uit gemarcheerd, opgejaagd door de krijgers. Zijn eigen ouders waren er ook bij. De radeloosheid op moeders gezicht bezorgde hem een ondraaglijke, fysieke pijn. De stem van zijn vader dreunde door zijn hoofd. Wanhopig had hij zich op de grond gegooid en de goden aangeroepen. 'Onyame, waarom? Waarom, o waarom...?!'

En nu zit hij hier met Yawo in hun bijna lege dorp aan de rand van de savanne; één brok zenuwen is hij geworden. Hij ziet dus zelfs dingen – mensen – die er volgens zijn broertje helemaal niet zijn!

Zwijgend staart hij in de resten van het vuur, waarop hij duiven had gebraden voor de maaltijd. Samen hebben ze ook nog wat rijst en yam weggewerkt. Met zijn pink probeert Kwodwo een stukje vlees dat tussen zijn kiezen is blijven zitten, los te peuteren. Zijn hand beeft nog door de schrik van daarnet, merkt hij gefrustreerd.

Naast de mestvaalt slaat de oude Danso met zijn gerimpelde handen wat rondvliegende veren van zich af, die na het plukken van de vogels zijn blijven rondwarrelen. Zijn vrouw Abina slurpt een laatste slokje kokosmelk uit de halve kalebas.

Twee oude mensjes en Yawo en hij zelf, zij zijn de enige overgeblevenen van hun dorp. De dag na de overval was een aantal krijgers met hun vrouwen uit het naburige dorp teruggekomen om te kijken of er nog meer te halen viel. Hun gejoel was vanuit de verte al te horen geweest. De overgebleven dorpingen hadden zich in paniek tot de

tanden toe bewapend en zich daarna uit de voeten maakt, het oerwoud in. Zelf had hij zich samen met Yawo achter de grafheuvels verstopt.

Mismoedig staart hij voor zich uit. Op die kale plek daar stonden pas nog hutten. Achter de mestvaalt ligt wat wasgoed op de grond alsof er niets gebeurd is. Onder de palmen staat de trog waar moeder en de andere vrouwen elke dag gierst stonden te stampen.

Zijn vroegste herinneringen zijn verbonden met deze plek. Terwijl moeder hier met Yawo op haar rug gebonden aan het werk was, speelde hij in de modder. Hij rende achter de jonge biggen aan. Later, toen hij groter was, oefende hij hier met de jongens in het boogschieten. Hij sleep zijn eerste spiesen op deze plaats.

Voor het huis van de chieft ligt de offerplaats. Hier werden soms misdadigers of veroverde krijgers gedood om de goden gunstig te stemmen. Iets verderop ligt de grote steen waarop de chieft altijd zat als hij de dorpsbewoners toesprak. De steen is roodgekleurd door het bloed van de vrouwen. Het erf van de chieft is net als de offerplaats een oord van de dood geworden.

Hij betrapt zich erop dat de liedjes die moeder voor Yawo zong terwijl hij op zijn mat lag, door zijn hoofd spelen. Het verlangen naar vader en moeder, hun vertrouwde hut en zijn vrienden is opeens zo heftig dat het ondraaglijk lijkt. De onzekerheid over de toekomst knijpt zijn keel dicht. Opnieuw trekt een vloed van tranen een waas voor zijn ogen.

Danso staat op, trekt Abina overeind en knikt in zijn richting. Abina haalt licht haar schouders op. Het is alsof ze zich verontschuldigt voor het feit dat zij niets voor hem kan doen. Samen strompelen de berooide oudjes het dorp uit.